کوردستانیەتی کەرکوك

شاخەوان شۆڕش
shaxauan@hotmail.com

ناوچەی کەرکوك و خودی شاری کەرکوك لەمێژووی زووی بەر لەزاین و لەسەردەمی جیاجیادا لەژێر فەرمانڕەوایی تیرەو هۆزەکانی لۆلۆ, گۆتی, هۆری, میتانی و مادەکاندا بووە. بەگوتنی گەلێ مێژووناس, ئەم تیرەو هۆزانە کەلەکاتی جیاجیادا خاوەنی دەسەلآت و ئیمپڕاتۆر بووین, بابوباپیرانی نەتەوەی کوردن. دروستکردنی خودی شاری کەرکوك زۆر کۆنە, لەمبارەیەو لەبارەی ناوی شارەکە گەلێ بۆچوونی جیاواز هەن, بۆنموونە بەپێی باسی عەبدوللا عەبدولکەریم مارف بەرزنجی لەپەرتووکی " کارکۆك لەمێژوودا" کە بۆ زانیارەکانی سوودی لەگەلێ سەرچاوەی جیاجیا وەرگرتووە, شارێك بەناوی "گاسوور" لەلایەن گۆتیەکانەوە دروستکراوە, ئەم شاری گاسوورە لەنزیك شاری کەرکوکی ئێستادا بووە. کاتێ هۆریەکان فەرمانڕەوایی ناوچەکەیان گرتووەتەدەست, ناو گاسووریان گۆڕیووە بۆ "نۆزا". کاتێ ماددەکان یا میدیەکان فەرمانڕەوایی ناوچەکەیان کردووە, ناوەکەیان گۆڕیووە بۆ "کارکۆك", ئیتر لەگەڵ ڕۆیشتنی مێژوو ئەم ناوە بووەتە یا کراوەتە "کەرکوك" (عەبدوللا ع. م. بەرزنجی, 2001, ل. 20[1]–48).

د. نوری تالەبانی کەئەویش لەباسەکەیدا ئاماژە بۆ گەلێ سەرچاوە دەکات, باسی ناوی جیاوازی وەك بۆنموونە, ئەڕرابخا, ئەڕڕافا, گەرمەکان, کەرخینی, کەرك هتد. دەکات. ئەم ناوانە لەلایەن تیرەو هۆزی جیاواز لەسەردەمی جیاجیادا بەکەرکوك گوتراوە. پاشان د. نوری ئاماژە بەبۆچوونەکەی تۆفیق وەهبی دەکات کەدەلێ, "ناوی (کەرکووك) لە (کەرەك = قەلآ) وەرگیراوەو پاشبەندی (uk) , کەبۆ بچووك کردنەوەو خۆشەویستی و نازلێگرتن بەکاردێ, خراوەتە سەر وشەی وەرگیراوی یەکەم کە (کێ رەك)ەو بەمجۆرە وشەی (کەرکووك) بەم شێوەیەی ئێستای لەسەر ئەم بنەماییە جێگیر بووە" (د. نوری تالەبانی 1998, ل. 20).

لەمێژووی زایینیدا ئەم ناوچەیە بەتایبەتیو ولآتی کوردستان بەگشتی لەلایەن فارسەکان, عەرەبە ئیسلامەکان, مەنگۆلەکان هەروەها سەفەویەکان و تورکە عوسمانیەکاندا کەوتۆتە بەر هێرش و داگیرکردن. ئەم دەستو ئەو دەستکردنەی ناوچەکە لەلایەن نەتەوەی داگیرکەری بێگانەی جیاجیاوە کارتێکردن و کاریگەری خۆیان کەموزۆر هەبووە, بەتایبەتی ئەوەی پەیوەستدارەبە ئایین, کەلتوور و نۆرمی کۆمەلآیەتی هەروەها پێکهاتی رەگەزیو ئیتنی دانیشتوانی ناوچەکە.

ناوچەی کەرکوك و شاری کەرکوك وەکو بەشێکی گەورەی ولآتی کوردستان لەسەدەی شازدە بەدواوە ناڕاستەوخۆ کەوتەژێر فەرمانڕەوایی تورکە عوسمانیەکان, بەلآم ناوچەکە ڕاستەوخۆ لەلایەن میرەکوردەکانەوە بەرێوەبردراوە. پادشایانی ئەردەلان لەکۆتایی سەدەی شازدەوە تا کۆتایی سەدەی حەڤدە فەرمانڕەوایی

---

[1] پەرتووکی "کارکۆك لەمێژوودا" لەساڵی 2001 دا لەدانیمارك چاپکراوە. عەبدللا ع. مارف بەرزنجی بەئاماژەکردن بۆ پەرتووکی (عێراقی کۆن) کە لەلایەن یانکوفسکا وە نووسراوە, لایوایە ئەرابخا کەهەندێ بەکەرکوکی ئێستای دەزانن, بەهیچ جۆرێ شاری کەرکوك نەبووەو لەلاپەڕە 35 دا دەنووسێ, "ئەرابخا نەوەکو هەر لەئاقاری کارکۆك نەبووە بەڵکو زیاتر لە سەدوپەنجا کیلۆمەتر دورە لەشاری کارکۆکەوە بەلای باشووری رۆژهەلآتدا".

سنجاقی شارەزووریان کردووە. ئەم سنجاقە ناوچەکانی هەولێر, سلێمانی و کەرکوکی گرتۆتەخۆ, شاری کەرکوك ناوەندی ئەم سنجاقە بووە. پاشان بابانەکان دەسەڵاتیان لەشوێنی ئەواندا گرتەدەست فەرمانڕەوایی ناوچەکەیان تاساڵی 1851 کردووە. لەسەردەمی ئەوانیشدا ناوچەی کەرکوك و شاری کەرکوك لەچوارچێوەی ئەم قەوارە کوردیەدا بووە. دیارە تا ئەو سەردەمانە سەرژمێری و ئامار سەبارەت بە ناوچەی کەرکوك و شێوەی پێکهاتی رەگەزی نەکراوە, بۆیە نازاندرێ پێکهاتی ئێتنی لەو سەردەمانەدا چۆن بووە. ئەوەی بەڵگەنەویستە ئەو ناوچەیە لەژێر فەرمانڕەوایی کورددا بووەو رەگەزی کورد لەناوچەکەدا زۆربەیەکی زۆر بووە.

دواتر و لەکۆتایی سەدەی نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستدا هەندێ ئامار و سەرژمێر جا چ بەخەمڵاندن و مەزەندەکردن یا شێوەیتربێت, سەبارەت بەناوچەی کەرکوك لەلایەن خەڵکی بێگانەوە کراون. بۆنموونە, نووسەرو ئەندازیاری ڕوس جۆزیف ژیرنیك کە لەساڵی 1872–1873 سەردانی کەرکوکی کردووەو لەچوارچێوەی لێکۆڵینەوەیەکدا کە لەساڵی 1879 دا بەچاپی گەیاندووە, ژمارەی دانیشتوانی شاری کەرکوکی بە 12 تا 15 هەزار مەزەندەکردووەو دەڵێ "دانیشتوانی شارەکە جگەلە 40 چل خێزانی ئەرمەن ئەوانیتر هەمووی کوردن" (د. جەبار قادر لە كركوك رحلە فی زاكرە التاریخ, 2002, ل. 26). بەپێی باسی نووسەری تورك شەمسەدین سامی لە قاموس الاعلام دا کە ئینسکلۆپێدیایەکی عوسمانیەو لەساڵی 1896 دا لەئەستەمبۆل چاپکراوە, شاری کەرکوك دەکەوێتە ویلایەتی موسڵ لەکوردستانداو نێوەندی ئیالەتی شارەزوورەو ژمارەی دانیشتوانی 30 سی هەزار کەسن کە سێ‌لەسەرچواری دانیشتوانەکەی کوردن و ئەوانیتر بریتین لەتورك, عەرەب و رەگەزیتر(عونی الداوودی, 2002, ل. 16).

کۆمەڵی گەلان لەئامارێکیدا سەبارەت بەژمارەی دانیشتوان و پێکهاتی ئێتنی شاری کەرکوك کەلەساڵی 1925 دا کراوە, ژمارەی دانیشتوانی شاری بە 138.850 کەس داناوە, کە 63٪ ی کورد, 19٪ ی تورکمان و 18٪ ی عەرەبن بەپێی ئامارەکە. واتە زۆربەیەکی دیاری شارەکە ئەوسا کورد بوونە. شایانی باسە حکومەتی پادشایەتی ئەوسای عێراق لەهەمان ساڵدا و لەئامارێکیدا ژمارەی کوردی لەشاری کەرکوك بە 59.5٪ ژمارەی دانیشتوان داناوە (عونی الداوودی, 2002, ل. 17).

مێژوونووسی کورد مەحەمەد ئەمین زەکی بەگ لەنامەیەکیدا کەلەساڵی 1930 ئاراستەی شا فەیسەڵی یەکەمی کردووەو تیایدا هێما بۆ ئەو ئامارە دەکات کەبەرێوەبەرایەتی شاری کەرکوك پێیهەڵساوە, تیایدا هاتووە کە 51٪ ی دانیشتوانی شارەکە کوردن, 21.5٪ ی تورکمانن, 20٪ ی عەرەبن و 7.5٪ ی سەر بەرەگەزی دیکەن (د. جەبار قادر لە كركوك رحلە فی زاكرە التاریخ, 2002, ل. 29).

ئەوەی پێویستە لێرەدا بگوترێ ئەوەیە کەوا ئەم ژمارانە پێویستە بەچاوی رەخنەوە سەیریان بکرێت, چونکە لەلایەك ئەو ئامارو سەرژمێریانەی لەو سەردەمانەدا کراون, بێبەش نین لەکەموکوڕی جا چ لەلایەنی میتۆدی ئامارکردنەکە یا نەتوانینی کۆنرۆلکردنی ئامادەیی تەواوی دانیشتوان لەکاتی ئامارەکاندا, لەلایەکیتر مەزەندەکردنەکان یا خەمڵاندنەکان جیاوازیان هەیەو گەلێجار لەلایەن خەڵکێکەوە کراون کەشارەزایی تەواویان لەسەر مێژوو هەروەها چۆنیەتی و شێوەی پێکهاتەی رەگەزی شارەکەدا نەبووە. ئەمە جگەلەوەی گەلێجار

ئامارەکان مەبەستی رامیاریان لەپشتدا هەبووە. دیارە هەر لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە لەلایەن لایەنی جیاجیای وەك تورك, ئینگلیز و عەرەبەوە هەوڵدراوە سەرژمێریەکان سەبارەت بەناوچەی کەرکوك و شاری کەرکوك لەبەرڕۆشنایی بەرژەوەندیەکانی خۆیاندا بنووسنەوە, بۆیە جیاوازی دیار و شێواندنی راشکاو لەئامارەکاندا دەبیندرێت[2]. هۆکاری دیاری ئەم دیاردەیە, ململانێی ئەم لایەنانە بەتایبەتی تورك و ئینگلیز لەسەر خاورووی کوردستان بووە. هەردوو لایەن واتە ئینگلیزو عەرەب لەلایەك, تورك لەلایەکەیتر وویستوویانە لەژمارەی کورد کەمکەنەوەو ژمارەی رەگەزەکانیتر بەزۆرتر دابنێن, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەیانتوانییووە نکۆڵی لەوە بکەن کەوا رەگەزی کورد زۆربەی دانیشتوانن. دەربارەی ئەو سەرژمێرو ئامارانەی یا خەمڵاندنانەی کە بەمەبەستی رامیاری لایەنێك ئەنجام نەدراون و خەڵکێکی لایەو بێلایەن ئەنجامی داون, لەلایەك زۆر کەمن, لەلایەکیتر لەکەموکوڕی بێبەش نین. ئەوانە گەلێکیان ماوەیەکی کورت لەناوچەکەدا ماونەتەوەو زۆر واپێدەچێ لەگەڵێ فاکتەر کەدەکرێ کاریگەریان لەسەر ئامارکرن و خەمڵاندن هبێ, ئاگادار نەبوونە. کورد کەخۆی لەناوچەکەدا زۆربە بووە (بەگوێرەی زۆربەی ئامارەکان کەخەڵکی دیکە ئەنجامیانداوە), لەلایەن گەلێ مێژووناسی بێگانەو کورد بەخاوەنی مێژوویی ناوچەکە دادەنرێت, لەبەر هەرهۆیەکبێ هەرگیز نەیتوانیووە سەرژمێری ناوچەو شارەکە ناوەناوە بکات, تاکو بتوانرێ ببێتە بەڵگەیەکی ئاماریی گرنگ و پشتی تەواوی پێببەسترێ.

ویلایەتی موسڵ کەباشووری کوردستان بووە لەلایەن رێکخراو و نووسەری جیاجیا لەڕوانگەی جوگرافیەوە باسی لەسەر کراوەو هێما بۆ سنوورەکەی کراوە. بەمجۆرە شاری کەرکوك کەموزۆر خۆیلێدراوە. هەروەك لەمەوبەر باسکرا قاموس الاعلامی تورکی, کەرکوك وەك شارێکی سەربە ویلایەتی موسڵ و کوردستان دەناسێنێ. ئەدمۆندز کەبەرپرسی سەربازی سلێمانی لەبیستەکاندا بووەو یەکێ لەو ئەفسەرە ئینگلیزانە بووە کەهەڵوێستی دژانەیان بەرامبەر بەکورد هەبووە, لەنەخشەیەکدا کەبۆ کوردستانی کێشاوە, شاری کەرکوکی خستۆتەناو نەخشەی کوردستان (عەبدوڵڵا غەفوور, 1997, ل. 60).

ستاتی عێراق کە لەساڵی 1921 دا دامەزرێنرا, بریتی بوو لە ویلایەتی بەغداو بەسرا. سنوورەکە تا سەرووی شاری تکریت خوار چیای حەمرین هاتووە, ئەمە بەپێی گەلێ سەرچاوەو رۆژهەڵاتناس هەروەها کۆمەڵی گەلان. بۆنموونە دوای ئەوەی ناکۆکی نێوان ئینگلیزو تورك لەسەر ویلایەتی موسڵ لەسەرەتای بیستەکاندا توند بوو, کۆمەڵی گەلان لەراپۆرتێکیدا بەمەبەستی روونکردنەوەی هەندێ لایەنی گرنگی کێشەکە, ئاماژە بۆ سنووری ویلایەتی موسڵ دەکات و جەخت لەسەر ئەوە دەکات کەسنووری عێراق لەچیای حەمرین یا (تکریت) لەسەر رووباری دیجلە, هەروەها (هیت) لەسەر رووباری فورات زیاتر تێناپەڕێت. هەروەها دەنووسێ, ئەو خاکەی واتە ویلایەتی موسڵ کەناکۆکی لەسەردایە, هیچ رۆژێك لەرۆژان بەشێك لەعێراق نەبووە. گەلێ لەمێژوونووسان و رۆژهەڵاتناسان یا خەڵکی دیکەی بێگانە بۆنموونە, باسیل نیکیتین و ئەدمۆندز, هەروەها لەمێژوونووس و

---

[2] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (د. جبار قادر , التركيب الاثنى لسكان كركوك خلال قرن (1850-1958) لە پەرتووكی, كركوك رحلة فى زاكرة التاريخ, ئامادەکردنی عونی الداوودی, 2002, ل. 24)

نووسەرانی عەرەب وەکو د. فازیل حسێن, د. شاکر خەسباك, فایق سامەرایی و عەبدولرەزاق حوسنی ئەمەی سەرەوە دووپاتدەکەنەوە پێیانوایە کەوا چیای حەمرین سنووری سروشتی کوردستانە (د. خلیل اسماعیل محمد لە کرکوك رحلە فی زاکرە التاریخ, 2002, ل.39–42).

هەر د. شاکر خەسباك لەنووسینێکیدا سەبارەت بەژمارەی کورد لەشاری کەرکوك پێیوایە کوردەکان 55.2٪ ی دانیشتوانی شارەکەیان لەپەنجاکاندا پێکهێناوە (د. جەبار قادر لە کرکوك رحلە فی زاکرە التاریخ, 2002, ل.34).

بەگوێرەی ئەو سەرژمێرەی کە لەساڵی 1957 دا لەلایەن حکومەتی عێراقەوە کراوە, 48.3٪ دانیشتوانی شاری کەرکوك کوردن, 28.2٪ عەرەبن و 21.4 تورکمانن (د. نوری تالەبانی, 1998, ل. 82). هەروەکو لەمەوبەر گوتمان, ئەم ژمارانە دەبێ بەچاوی رەخنەوە سەیریان بکرێت, چونکە گومان دەکرێ ئەم سەرژمێری و ئامارانەی کەئەوسا کراون, لەلایەك بێهەڵەبن, لەلایەکیتر بێلایەنانەو دەستپاکانە ئەنجام درابن.

ئەوەی لەسەرەوەدا گوترا, لەگەڵ ئەوەی سەرچاوەی ئامارو خەمڵاندنەکان لەکەموکورِی بێبەشنین, بەڵام هەموو ئەو سەرچاوانەی لەسەرەوە ئاماژەیان بۆکرا, دان بەزۆرینەیی دانیشتوانی کورد لەشاری کەرکوك و ناوچەکەدا دەنێن, هەروەها ناوچەکە بەکوردستان دادەنێن.

لەشێستەکان بەدواوە بەتایبەتی لەدوای کودەتاکەی ساڵی 1963 وە, هەوڵی زۆر لەلایەن حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی بەغدا بۆ گۆرِینی پێکهاتی رەگەزی لەناوچەی کەرکوکدا دراوە, بۆیە ئەو زانیاری و ئامارانەی سەبارەت بەپێکهاتەی رەگەزی ئەم ناوچەیە کەکراون, مەبەستی رامیاریان لەدواوە بووە, بۆیە بەهیچ جۆرێك ناتوانرێ بۆ پیشاندانی پێکهاتەی راستەقینەی رەگەزی ناوچەکە بەکاربهێنرێن.

جێگای خۆیەتی سەیرێکی هەندێ سەرچاوەی وڵاتانی ئەوروپا و ئەمەریکا بکەین, تاکو بزانین ئەوان تاکو ئێستا چۆن سەیری شاری کەرکوك دەکەن و دەیناسن. دیارە یەکێ لەسەرچاوە گرنگ و باوەرِپێکراوەکانی ئەو وڵاتانە ئینسکلۆپێدیایە کەوەکو فەرهەنگێکی بەرفراوان زانیاری و روونکردنەوە لەهەموو بوارەکاندا دەگرێتەخۆی. یەکێ لەئینسکلۆپێدیا ناودارەکانی جیهان ئینسکلۆپێدیای بەریتانیایە کەبەمشێوەیە پێناسەی کەرکوك دەکات: کەرکوك شارێکە لەباکووری رۆژهەڵاتی عێراق. "شارەکە 145 میل واتە 233 کم لەسەرووی بەغداوەیە کە بەرێگای قیرتاوکراوی سەرەکی و رێگای شەمەندەفەر پێیەوە بەستراوەتەوە. کەرکوك دەکەوێتە نزیك زنجیرەچیای زاگرۆس لەهەرێمی کوردستانی عێراق"(ئینسکلۆپێدیای بەریتانیا / ئارتیکل .ل. 46695)[3].

ئینسکلۆپیدیای زانکۆی کۆلۆمبیای ئەمەریکایی بەم شێوەیەی خوارەوە پێناسەی شاری کەرکوك دەکات: "شارێکە لەعێراق و سەنتەری پیشەزازی نەوتی عێراقە..... کەرکوك بازارِێکی بەرهەمەکانی وەکو لۆکە, میوە, زەیتون و دانەوێڵەیە لەناوچەکەدا. کەرکوك لەشوێنێك دروستکراوە کەشوێنەوار و پاشماوەی 3000 ساڵ بەر

[3] سەیری سایتی (http://www.britannica.com/eb/article?eu=46695) بکە. شایانی باسکردنە, ئەوەی هانیدام سەیری ئەم ئینسکاۆپێدیایانە بکەم, ووتارەکەی کاك ئەحمەد عەزیز لەمبارەیەوە بوو. ناونیشانی ووتارەکە: کوردستانیەتی کەرکوك لەئینسکلۆپێدیای وڵاتانی ئەوروپاو ئەمەریکادا, سێپتێمبەری 2002.

لەزایین دەگرێتەخۆی. زۆربەی دانیشتوانانی کوردن[4].

ئینسکلۆپێدیای دانیمارکی کەبە ئینسکلۆپێدیای گەورەی دانیمارکی ناسراوە, لەنوێترین چاپیدا پێناسەی شاری کەرکوکی بەووردی کردووە. ئەحمەد عەزیز کەبابەتێکی لەژێر ناونیشانی "کوردستانیەتی کەرکوک لەئینسکلۆپێدیای وڵاتانی ئەوروپاو ئەمەریکادا" نووسیووەو پێناسە دانیمارکیەکەی کردووەتە کوردی, منیش وەکوخۆی دەینووسمەوە: "کەرکوک: شاری چاڵگە نەوتەکان, دەکەوێتە باکوری رۆژهەڵاتی عێراق و سەر بەکوردستانە, کەوتووەتە, 250 کم باکوری بەغداد, وا مەزەندە دەکرێت چاڵگە نەوتەکانی شاری کەرکوک 5-7٪ یەدەکی نەوتی هەموو جیهان پێکبهێنێت, لەکەرکوکەوە لولەی نەوت بەرەو سوریاو لوبنان و تورکیا دەڕوات, بەڵام بەهۆی ئابڵوقەی ئابووری نەتەوەیەکگرتووەکانەوە, رێژەیەکی کەم لەتوانای چاڵگە نەوتەکانی شاری کەرکوک بەرهەم دەهێنرێت. کەرکوک دەکەوێتە تەنیشت زنجیرە چیای زاگرۆس, ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی 500.000 کەس دەبێت, پێشتر زۆربەی دانیشتوانی شاری کەرکوک کوردبوون, بەڵام لەدوای ساڵی 1970 وە, ژمارەی کورد لەکەرکوک رووەو کەمی دەچێت و لەبەرامبەریشدا ژمارەی عەرەب لەبەرزبوونەوەدایە".

شایانی گوتنە, گەلێ لەئینسکلۆپێدیاکانی دیکەی ئەوروپاو ئەمەریکا پێناسەیەکی لەم شێوەیەی سەرەوویان بۆ شاری کەرکوک هەیە. دیارە ئەم ئینسکلۆپێدیایانەی ئاماژەمان بۆکردن هەروەها گەلێ لەئینسکلۆپێدیاکانی تر راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ هێما بۆ کوردستانیەتی شاری کەرکوک دەکەن و پێیانوایە زۆربەی دانیشتوانی شارەکەش کوردن.

بەگشتی ئەوەی لەسەرەوە سەبارەت بەکوردستانیەتی ناوچەی کەرکوک و شاری کەرکوک خرایەڕوو, هێما بۆ ئەوە دەکەن, کەوا ناوچەو شاری کەرکوک لەمێژووی زووی بەرلەزاینەوەو تاسەردەمی ئەمڕۆمان خاکی کوردان بووەو هەمیشە زۆربەی ژمارەی دانیشتوانەکەشی کورد بووین, هەروەها بەپێی گەلێ سەرچاوەی مێژوویی سنووری سروشتی خوارووی کوردستان چیای حەمرینە. دیارە ئەم راستیە لەلایەن گەلێ لەشارەزایانی جیهان سەلمێندراوە.

---

[4] Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, 2003. سەیری سایتی http://www.encyclopedia.com/html/k/kirkuk.asp بکە.

سەرچاوەکان

عەبدوڵڵا عەبدولکەریم مارف برزنجی: کارکۆك لەمێژوودا, 2001 دانیمارك, چاپخانەی خۆییبوون.

د. نوری تالەبانی: ناوچەی کەرکوك و هەوڵی گۆڕینی باری نەتەوەیی ئەم ناوچەیە, 1998 سوید, چاپخانەی کتێبی ئەرزان.

عوني الداوودي: كركوك رحلة فی زاكرة التاريخ, ئوبسالا 2002, مطبعة نينا.

حوسێنی مەدەنی: کوردستان و ئیستراتیژیای دەوڵەتان, بەرگی یەکەم, چاپی دووەم, ستۆکهۆڵم 2000, چاپخانەی سپارتریك.

عەبدوڵڵا غەفوور: سنووری کوردستان, ستۆکهۆڵم 1997, چاپخانەی میدیا.

عەبدوڵڵا غەفوور: ئەتنۆ دیمۆگرافیای کوردستان, ستۆکهۆڵم 1995, چاپخانەی ئاپێك.

ئەحمەد عەزیز: ووتار, کوردستانیەتی کەرکوك لەئینسکلۆپیدیای وڵاتانی ئەوروپاو ئەمەریکادا, سێپتێمبەری 2002.

شاخەوان شۆڕش: پاکسازی رەگەزی لەناوچەی کەرکوك و ئەگەری دەستێوەردانی مرۆڤانە, گۆڤاری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی, ژمارە 39 , سلێمانی _ کوردستان 2002.

http://www.encyclopedia.com/html/k/kirkuk.asp
http://www.britannica.com/eb/article?eu=46695